

Paraules en guerra

Josep M. Fulquet

Sens dubte, una de les novetats dels últims mesos ha estat l'aparició a les llibreries de *Guerra y lenguaje*, obra del traductor i assagista xilè Adan Kovacsics, especialista en la traducció de literatura austríaca i hongaresa, tradicions sobre les quals ha escrit nombrosos treballs.

El crític Jacinto Antón li va dedicar al llibre un elogiós comentari a les pàgines d'*El País* ("Salvar al soldado Rilke", 18 març 2008), centrat, com diu el títol, en la figura del poeta de Praga. No cal dir que l'assaig és molt més que això, i és obvi que raons elementals d'espai tipogràfic no van permetre al crític, com de segur hauria estat la seva voluntat, estendre's més en les seves sempre interessants consideracions.

El llibre, que aborda la relació —perversa relació— entre la guerra i el llenguatge, s'estructura en cinc parts, de les quals considero cabdals la primera i la tercera ("Crisis del lenguaje" i la que dóna títol al volum "Guerra y lenguaje", respectivament), i les altres, complementàries de les esmentades, ja que no aporten elements substancials al nucli de la discussió. L'assaig es completa amb un capítol, "Notes", que amplia i detalla la informació dels capítols precedents.

He dit que el llibre parla de la relació entre guerra i llenguatge. Sí, però és que, a més, i sobretot en el primer capítol, incideix en un fenomen —la crisi del llenguatge— potser poc estudiat, però que és vital per entendre l'evolució de la literatura i, sobretot, de la poesia (de la poesia considerada formalització de l'essencial, no carta comercial ni obscena exhibició dels sentiments) a partir de la publicació, l'any 1902, a les pàgines del diari austríac *Der Tag*, de la “Carta de Philipp Lord Chandos a Francis Bacon”, de Hugo von Hofmannstahl, en què “se rompe el ligamen entre la interioridad y el lenguaje del exterior” (p. 18).

Precisament, en un brillant article publicat a la revista *Els Marges*,¹ el professor Jordi Llovet parlava ja d'aquesta “curiosa reiteració pel que fa a la problemàtica del llenguatge”. O, per dir-ho més clarament, de la crisi de confiança, per part dels escriptors —d'alguns escriptors— en l'entitat de llenguatge, de la dissolució de la identitat del subjecte, de l'esfondrament d'un gènere —la novel·la— que s'havia bastit sobre la il·lusió que els mots reproduïen l'ordre del món.

Com que aquestes coses no solen passar perquè sí, Llovet apunta tres períodes de la història de la civilització occidental en què es detecta una constant en l'actitud de teòrics, lectors i escriptors respecte a l'eina lingüística, de la qual es fa un problema, una complicadíssima qüestió. El primer d'aquests períodes té com a protagonistes Plató i els sofistes. En efecte, el *Cràtil* —diàleg socràtic rela-

tiu als orígens i la naturalesa del llenguatge— no és sinó l'exponent d'una primera crisi de confiança en el llenguatge plantejada, “avant la lettre”, en els mateixos termes en què Saussure i la lingüística estructural ho plantejarien en el segle XX: els signes lingüístics ¿són arbitraris, convencionals o s'ajusten d'una manera natural a les coses per ells designades? El segon període té lloc en el marc de l'anomenada “discussió dels universals”, al segle XIII, és a dir, el debat al voltant de la naturalesa del gènere i de l'espècie. Per entendre'ns, els gèneres i les espècies ¿tenen entitat pròpia o depenen de la ment? ¿és la idea d'un riu (un universal) més real que les aigües del Rin (un particular) en aquest moment? L'exploració del llenguatge es va convertir, doncs, a partir d'aquest moment en la ruta privilegiada per salvar el problema dels universals. Els conceptes són sempre conceptes d'alguna cosa, i no basta dir que són aprehensions que la ment fa d'una cosa determinada. Si el gènere i l'espècie no són coses universals, què és el que capturen, el que capten? En el fons, el que es demanaven els especialistes era el vincle entre llenguatge i realitat, un vincle d'ordre lingüístic i discursiu. Finalment, el tercer període en què el problema del llenguatge és clau dins l'àmbit de la discussió intel·lectual començaria amb la crisi romàntica de final del XVIII, i comprendria des de Humboldt fins a Chomsky. Així, segons Llovet, les primeres manifestacions romàntiques certificaríen una esquerda de sutura difícil

1 “No escriuré mai més... Notes sobre filosofia del llenguatge i crisi de la novel·la moderna”. *Els Marges*, núm. 20. Barcelona: Curial, 1980, p. 77-89.

“entre l'individu i qualsevol localització de l'alteritat: Déu, la natura, les coses, els altres, l'altre”.

Lluny, doncs, d'apartar-nos de la qüestió, aquesta explicació serveix per posar-nos sobre la pista. No en va, Kovacsics cita el nom de dos teòrics que van influir decisivament en les formulacions radicals de Hofmannstahl: Ernst Mach i Fritz Mauthner. Com diu Kovacsics, l'obra de Mauthner “cuestiona radicalmente la capacidad del lenguaje para reflejar la realidad. Hemos heredado la lengua, estamos expuestos y sometidos al poder de las palabras [...] El lenguaje ejerce un poder falso. Sólo genera superstición. Significa una maldición. Nuestro conocimiento del mundo está distorsionado porque se produce a través de él [...] Los conceptos o universales no representan nada real, sino que son meras construcciones mentales...”, o —ara és Mauthner qui parla— “un recurso principal de la incomprensión es el lenguaje” (p. 15). Per a Mauthner, el llenguatge només serveix per a les relacions interpersonals i, en concret, per conservar determinades estructures de poder. L'objectiu, per tant, és alliberar-se'n. Segons Kovacsics, “del derribo sistemático practicado por Mauthner sólo se salvan a la postre, en un acto que se antoja de clemencia, la poesía y el silencio” (p. 16).

Aquesta necessitat d'alliberar-se del llenguatge, pel fet de tractar-se d'un mitjà per sotmetre l'individu a través de les paraules, fa que el segle XX comenci fent saltar la casa del llenguatge. Una operació que, iniciada pels autors citats entre 1901 i 1903, continuaran, a partir de la tràgica experiència de la Gran Guerra, el moviment dadà i l'anomenat

Grup Vienès, que farà seva una bona part dels principis del llegat dadaista, incloent-hi “el cuestionamiento radical del lenguaje” (p. 21). En efecte, seguint Kovacsics, el dadaisme, que lluita “contra la agonía y el delirio de muerte de esta época”, ho fa també contra la llengua, “que el periodismo ha vuelto corrupta e imposible”. Així, “la poesía fonética del dadaismo implica dar un paso atrás para llegar a las fuentes sonoras del verbo, sin que intervenga su significado, su agotada historia semántica” (p. 21).

Seguint, doncs, aquest fil conductor, l'autor passa a comentar el paper que en el procés de liquidació del llenguatge han tingut assagistes com Karl Kraus, novel·listes com Robert Musil o Ingeborg Bachmann i poetes com Paul Celan i Heimrad Bäcker. Kraus, diu ell, observa que “el lenguaje está desfasado respecto a la nueva realidad” i ataca amb violència el periodisme, “que insensibiliza a las personas y vacía la imaginación” i que ha permès, a més, l'esclat del conflicte. Contràriament als dadaistes, Kraus “no pretende en absoluto renunciar a la lengua”, però sí denunciar “su mal uso”, actuar “contra la corrupción y degradación de lo sagrado” (p. 24-25). Contràriament als autors més amunt esmentats, i que Kovacsics qualifica de “brigada de demolición del lenguaje”, l'obra de Kraus és paral·lela a la de Musil en la denúncia d'un fet fonamental: el llenguatge que va portar a la guerra. Tots dos detecten un model de discurs que va obrir la porta al conflicte i insisteixen “en la existencia de un lenguaje mortífero y en la posibilidad de otro, que no lo sea” (p. 28-29). No altrament s'ha de considerar la importància de l'obra de

Celan, potser l'exemple més emblemàtic de l'esforç per "retirar la lengua alemana al nacionalsocialismo", per "construir un lenguaje poético tal que no pudiera ser utilizado [...] por el bochín [sic] y devolver la voz a los millones de judíos asesinados en los campos de exterminio"; vet aquí l'obsessió implícita en la poesia de Celan. Com afirma Kovacsics, "no olvidemos que Celan escribió en alemán y lo hizo con plena conciencia de que se trataba del idioma utilizado por el nazismo. Su empresa era, por tanto, enorme: rehacer un lenguaje. Rehacer también una tradición poética que de un modo u otro había conducido a Auschwitz. Así como Karl Kraus proclamaba que un lenguaje había llevado al estallido de la Primera Guerra Mundial, que ese lenguaje impregnaba una determinada literatura [la periodística] y que era a través de la lengua que se podía y se debía revertir la tendencia nefasta que abocaría otra vez a lo mismo, en la obra de Celan queda patente que existe una relación entre la cultura alemana, su acervo literario, la forma profunda de su discurso poético y el nazismo" (p. 32-34).

Molt interessants són també els capítols primer i tercer de la tercera part del llibre, "Guerra y lenguaje": el primer, perquè amplia el retrat literari de Kraus i el relaciona amb dues figures cabdals del pensament alemany de l'època, Walter Benjamin i Ludwig Wittgenstein; el tercer, perquè l'autor hi projecta la seva tesi en el món contemporani, concretament a la guerra de l'Iraq i a la sòrdida manipulació de la informació que en va fer el Pentàgon i, concretament, el secretari de Defensa dels EUA Colin Powell. No trobo, però, tan essencial el capítol segon, en què Kovacsics explica la peripècia del poeta Rilke, mobilitzat i destinat a prestar serveis auxiliars a l'Arxiu de la Guerra.

En vista de tot el que s'ha dit fins ara i pensant en la tradició autòctona, espanta una mica comprovar que mentre a Àustria i a Alemanya els escriptors abordaven qüestions tan radicals com la dissolució del llenguatge, aquí, en plena febre modernista, estàvem encara esfurlant la margarida de la paraula viva i enredant-nos en les teranyines dels jardins abandonats. Que n'hi ha per reflexionar-hi, vaja.